

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (TOLERANCE) – поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості; це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини; обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність можна розуміти як партнерство у спілкуванні, як суб'єкт-суб'єктну взаємодію (І. Бех, А. Петровський); як формування культури діалогу (М. Бахтін, В. Біблер); як формування установок толерантної свідомості (О. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова); як здатність індивіда без заперечення та протидії сприймати чужі думки, стиль життя, характер поведінки та інші особливості, що в сумі складає основу відмови від агресії (С. Бондирєва, Д. Колесов).

Вперше «толерантність» з'являється в латиській мові, в якій існують два дієслова зі значенням «терпіти»: «pati» і «tolerantia». Перше означає смирення, терпіння, друге – не просто смиренне терпіння, а як стійка активна позиція людини, добровільне перенесення страждань. Саме поняття «толерантність» увійшло в науковий ужиток у XVI ст. за часів Нантського едикту 1598 р.

У сучасній філософії найбільш глибоко проблеми толерантності розробляються М. Хом'яковим («Толерантність: парадоксальна цінність»), В. Лекторським («Про толерантність, плюралізм і критицизм»), який розробив філософські моделі толерантності, створив класифікації цього явища; Н. Кругловою (вивчала генезис та типологію толерантності), Е. Магометовой (розглядала толерантність як принцип культури) та ін. Проблеми формування відносин знайшли своє відображення в роботах Б. Ананьева, О. Асмолова, Т. Веретенко, А. Лазурського, А. Мудрика, В. Мясіщева, С. Рубінштейна, В. Свідерського, В. Соловйова, Л. Філяніної та інших. Дослідники Дж. Морено та К. Роджерс займалися проблемою толерантності на рівні міжособистісних відносин. Вперше питання про педагогічну толерантність підняв М. Бубер («Я і ти»). Поступово виникла необхідність створення нового напрямку в педагогічній науці – педагогіка толерантності (в Росії її вперше описав В. Тишков), вивчали різні боки толерантності А. Глебов, Е. Громова, Л. Іванова, В. Козлов, Н. Лебедєва, З. Мубинова, О. Непочатих, М. Рожков, В. Соколова).

О. Шаук пропонує наступну сутнісно-психологічну характеристику толерантності в контекстах різних методологічних підходів:

— *аксіологічний підхід* (І. Бубіс, Є. Бистрицький, П. Гарнсей, Е. Гуссерль, П. Ніколсон, А. Погодіна, Б. Уільямс) визначає толерантність як «цінність у собі», тобто як дієву здатність до терпимості, милосердя, любові, і характеризує високу зрілість ціннісно-смыслові сфери людини; ознаки-риси толерантності: цінність, співіснування з усім інакшим, подолання насильства, терпимість, безконфліктність, визнання за іншими права на володіння істиною, активна позиція, основа для духовного зростання;

— *ідеально-типологічний підхід* (Р. Друа, І. Кант, Д. Рафаель, Дж. Ролс) інтерпретує толерантність як моральний обов'язок; ознаки-риси толерантності: норма моралі, моральний ідеал, принцип взаємності та справедливості, право вільного самовираження, ідеал свободи;

— *конфліктологічний підхід* (Б. Капустін, Ш. Муфф, Ж. Лаклау) відображає толерантність як активне взаємопроникнення культур, переконань тощо; ознаки-риси толерантності: активне взаємопроникнення, конструктивне опоненство, плюралізм, демократія;

— *онтолого-історичний підхід* (Л. Скворцов, М. Уолцер) відстежує динаміку розвитку та становлення толерантності як певного способу співіснування груп у процесі історичного розвитку людства; ознаки-риси толерантності: моральний принцип, взаємна повага, ділове співіснування, неагресивне протистояння, суперечність, прийнята відмінність;

— *гносеологічний підхід* (О. Мезенцева, А. Скрипник) обґрунтовує недосконалість власних знань і можливість пізнання істини та іншого знання; ознаки-риси толерантності: (не) достовірність, (не) істинність, (не) реальність, співвідношення з іншим;

— *ксенологічний підхід* (Т. Алексіна) базується на утвердженні різного ставлення до чужого, іншого, альтернативного; ознаки-риси толерантності: усвідомлене прийняття, повага, емпатія, співчуття, байдужість, нормування взаємостосунків;

— *екзистенційно-гуманістичний підхід* розглядає толерантність як спосіб буття і вершинний рівень його досконалості; ознаки-риси толерантності: цілі, цінності, пріоритети, вільний вибір, життєва позиція, сенс життя, відповідальний вибір;

— *соціокультурний підхід* (О. Якимович) реалізує толерантність як інтенцію загальнолюдських потреб та інтересів, засадничих передумов, соціальних зв'язків та форм комунікативно доцільних відносин; ознаки-риси толерантності: діалог, роз'яснення, переконання, співробітництво, взаємодопомога, порозуміння, компроміс, відкритість переживанням і світу тощо;

— *вітакультурний підхід* (метапідхід) (А. Фурман) уможлиблює досягнення вищих рівнів толерантності у життєдіяльності різних суб'єктних організованостей (особа, група, етнос, нація, соціум, людство) шляхом налагодження повноцінних, передусім у соціально-психологічному форматі, взаємодій і взаємостосунків; заперечує агресію та інтолерантність у будь-яких формах; ознаки-риси толерантності: паритетність взаємостосунків, гуманність поведінки і вчинків, взаємо- і самоповага; єдиний для всіх, чітко рубрикований, психолого-педагогічний зміст; ситуативна само актуалізація, соціальне здоров'я, спонтанність і духовність, інноваційно-психологічний клімат, духовна аура, взаємо- і самотворення.

За іншою класифікацією в сучасній науковій літературі можна виділити чотири основні методологічні підходи до розуміння толерантності:

— *аксіологічний підхід* пояснює толерантність як «цінність-в-собі» (Г. Маркузе, П. Ніколсон) або, принаймні, як одну з цінностей ліберальної демократії;

— *ідеально-типовий підхід*, прихильники якого (Дж. Ролз та інші представники деонтологічного лібералізму) бачать у толерантності певний моральний ідеал, до досягнення якого суспільству необхідно прагнути. Цей підхід бере свій початок від нормативно-раціоналістичного погляду Е. Канта на толерантність, заснованого на концепції природних невідчужуваних індивідуальних прав;

— *онтолого-історичний підхід* розглядає толерантність як певний спосіб співіснування груп в історії. Такий підхід використовує М. Уолцер у своєму дослідженні, присвяченому п'яти режимам толерантності;

— *конфліктний дослідницький підхід* до толерантності детально розробляють Ш. Муфф, Ж. Лаклан, Б. Капустін. Згідно з ним, толерантність – це не скасування боротьби, не протилежність їй, а ніщо інше, як боротьба в певних межах, які не можна визначити апіорно, оскільки їх формує практика боротьби.

У теорії сучасного наукового знання, виокремилися різні підходи розуміння феномену «толерантність», тому наявні різні, позбавлені єдності, контексти у визначенні його сутності:

- медико-біологічний підхід — адаптація організму до несприятливих впливів; витривалість до болю (О. Головаха, С. Степанов, Л. Шайгерова та ін.);
- філософський підхід — готовність стало і з гідністю сприймати особистість або річ (В. Біблер, О. Довгополова, Н. Федоров та ін.);
- етичний підхід — терпіння, терпимість, витримка, готовність до примирення (І. Горський, Ю. Іщенко та ін.);
- політичний підхід — поваги до свободи іншого, думок, поведінки, політичних, релігійних поглядів (С. Вдович, І. Іванюк, Г. Солдатова та ін.);
- соціологічний підхід — вибачення, милостивість, делікатність, співчуття, прихильність до іншого (О. Єременко, М. Мацковський, П. Сорокін та ін.);
- психологічний підхід — виникнення в індивіда зниження сенситивності до фактів взаємодії (О. Асмолов, О. Бодалев, Л. Виготський, Г. Почепцов, М. Джерелівська, О. Леонтьєв, В. Ложкін, В. Юрчук);
- педагогічний підхід — толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними (О. Безносок, С. Болдирева, С. Бурдіна, В. Калошин, Д. Колесов, К. Уейт, В. Шалін та ін.).

Г. Солатова виділяє наступні види толерантності: *міжпоколіннєва* толерантність – прояв толерантності (поваги, терпіння) відносно представників іншого покоління; *ґендерна* – прояв толерантності до представників іншої статі; *міжособистісна* – прояв толерантності у стосунках між людьми; *міжетнічна* – прояв толерантності до представників інших етносів; *міжкультурна* – прояв толерантності до представників інших культур, толерантність в міжкультурних комунікаціях; *міжконфесійна* – прояв толерантності до людей іншої віри, релігійної конфесії; *професійна* – прояв толерантності стовно представників інших професій; *управлінська* – прояв толерантності в управлінських стосунках, у взаємодії «керівник-підлеглий»; *соціально-економічна* – прояв толерантності до людей іншого соціального статусу й іншого матеріального достатку; *політична* – прояв толерантності до представників влади і людей, які приймають політичні рішення.

За об'єктами нетерпимості Ю. Жмирова виокремлює наступні види толерантності у соціогуманітарному пізнанні, де толерантність розглядається як об'єкт мислєдїяльності, споглядання і перетворення: *міжособистісна* (толерантність до особистісних особливостей іншої людини); *інтелектуальна* (толерантність до інших поглядів, ідей, думок); *етнічна* (толерантність до іншого етносу); *конфесійна* (толерантність до іншої віри); *міжкультурна* (толерантність до іншої культури); *гендерна* (толерантність до іншої статі); *сексуальна* (толерантність до іншої сексуальної орієнтації); *медична* (толерантність до іншого стану здоров'я); *вікова* (толерантність до іншої соціальної групи).

За науковим упредметненням Дж. Лорсен виокремлює наступні види толерантності у соціогуманітарному пізнанні, де толерантність розглядається як предмет наукового пізнання: *психологічна* (милосердя, співчуття, ввічливість, стриманість і милість); *правова, юридична* (перше принципове вивільнення від державної релігії); *богословська, догматична* (толерантність широких богословських переконань до протилежних поглядів усередині них); *еклесіологічна* (терпимість панівної церкви до інших церков).

Г. Бардієр пропонує наступну узагальнену класифікацію проявів толерантності: *види толерантності за індивідними, індивідуальними та соціально-типовими відмінностями* (міжпоколіннєва, статєва (гендерна), міжособистісна, міжкультурна, міжконфесійна, професійна, управлінська, соціально-економічна, політична толерантність); *типи толерантності за суб'єктами* — особистісна, групова; *типи толерантності за об'єктами*: особистісна, групова, а також ситуативна; *компоненти за аспектами соціального ставлення*: афективний, когнітивний, конативний; *толерантність за компонентами активності особистості*: потреби, мотиви, норми, ціннісні орієнтації, стиль діяльності і соціальна (групова) ідентичність; а також за *рівнями функціонування психіки*: психофізіологічна, психологічна, соціально-психологічна; *рівні за ступенем прояву*: низька, середня, висока.

Почєбут Л. Г. визначає наступні компоненти толерантності: *Афективний компонент* показує, наскільки в структурі толерантності представлені емоції, почуття та переживання. *Когнітивний компонент* виражає прагнення індивіда до розуміння, прояву інтересу до думки іншого, уваги до співрозмовника. *Конативний*

компонент проявляється як готовність до взаємодії, як поведінкова урівноваженість, не імпульсивної, урівноваженої людини. *Потребо-мотиваційний компонент* відображає бажання, прагнення, соціальну потребу в толерантному ставленні до інших людей. *Діяльнісно-стильовий компонент* проявляється в стійкості, стабільному стилі діяльності, який можна оцінити як толерантний. *Етико-нормативний компонент* включений в структуру толерантності як етична норма. *Ціннісно-орієнтаційний компонент* являє собою толерантність як цінність, яка має для особистості пріоритетне значення. *Особистісно-смісловий компонент* висвітлює в феномені толерантності особистісні смисли, визначає те, що для особистості важлива, добре, бажано, прийнятно. *Ідентифікаційно-груповий компонент* показує, наскільки толерантність людини базується на його ідентифікації себе як члена близької йому групи. *Ідентифікаційно-особистісний компонент* свідчить про те, що толерантність людини базується на його особистій самоідентифікації, і про ступінь сформованості репертуару ідентичностей в сферах можливого прояву толерантності.

Толерантність можна відносити до тих цінностей, які безпосередньо необхідні для формування духовно багаті особистості та фахівця зокрема. Це загальнолюдська якість особистості, що виражається через послаблення її реакції на негативні фактори соціального середовища, вміння розуміти відмінний духовний стан чи інші погляди, терпимо ставитися до них і поважати гідність їх носіїв, переслідуючи мету культурного з'ясування розбіжностей. Натомість толерантність характеризує лише ту особистість, яка відкрита до сприйняття інших культур, здатна поважати багатогранність людської думки та цінностей, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Література

1. Бардьер Г. Л. Социальная психология толерантности / Л. Г. Бардьер. — СПб. : С.-Петербург. ун-т, 2005. — 120 с.
2. Грива О. А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі : [монографія] / О. А. Грива. — К. : Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2007. — 275 с.
3. Декларація принципів толерантності : схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28-й сесії в Парижі 16 листопада 1995 р. — Б. м. : ЮНЕСКО, Б. р. — 14 с.
4. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка»/ Я. В. Довгополова. — Луганськ, 2007. — 20 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В.Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
6. Жмырнова Е. Ю. Киноискусство как средство воспитания толерантности у учащейся молодежи : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук. : спец. 13.00.02 «Теория и методология обучения и воспитания (социальное воспитание)» / Е. Ю. Жмырнова. — Тамбов, 2008. — 26 с.

7. Зарівна О. Історична генеза змісту і соціокультурної ролі феномена «толерантність» / Оксана Зарівна // Вища школа України. — 2008. — № 1. — С. 76—81.
8. Лоренс Дж. К. Толерантная установка : прояснение концептуальных проблем / Дж. К. Лоренс // Толерантность : материалы летней школы молодых ученых «Россия—Запад : философские основания социокультурной толерантности». — Екатеринбург ; под ред. М. Б. Хомякова ; Ч. 1. — Екатеринбург : Изд. Уральск. Ун-та, 2001. — С. 158—171.
9. Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур : Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межнациональной толерантности : [учеб. пособ.] / Л. Г. Почебут. — СПб. : С.-Петербург. ун-т, 2005. — 281 с.
10. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності : [метод. рекомендації] / Ю. В. Тодорцева. — О. : СВД Черкасов М.П., 2004. — 89 с.
11. Шаюк О. Науково-психологічне осмислення толерантності як загальнолюдської проблеми / О. Шаюк // Психологія і суспільство. — 2010. — №1. — С. 100—111.

© **Інна Палько**